

Wijzigingen aan de kieswetgeving sinds 1968

door G. CRAENEN

Docent K.U.L.

De onlangs afgesloten parlementaire periode 1968-1971, is vruchtbaar geweest op het punt van wijzigingen en aanpassingen van het kiesstelsel. Niet alleen had het parlement kennis te nemen van een heel aantal voorstellen en ontwerpen van wet, maar twaalf daarvan zijn mettertijd wet geworden en hebben op hun beurt samen met de reeds bestaande wetgeving, aanleiding gegeven tot tal van koninklijke en ministeriële besluiten, rondschrijvens, omzendbrieven en berichten (1).

Het zijn nochtans vooral de inhoud en strekking van de nieuwe wetgeving, die van de afgesloten periode een belangrijke periode maken: institutionele wijzigingen, procedurale wijzigingen en uitbreiding van het kiezerskorps. Vooral de gevoelige uitbreiding van het kiezerskorps, meer bepaald op het vlak van de gemeenten, de agglomeraties en de federaties van gemeenten, en het invoeren van nieuwe stemwijzen (stemmen door lasthebber of per brief) (2) verlenen de voorbije periode een vaste plaats in de politieke geschiedenis van België.

Wijzigingen in de instellingen, wijzigingen betreffende het stemrecht zelf, en wijzigingen betreffende de kiesverrichtingen: in die volgorde zullen enkele beschouwingen worden gewijd aan het werk van het uitgetreden parlement op het punt van de verkiezingswetgeving.

1. Wijzigingen aan de instellingen welke de kieswetgeving beïnvloeden.

Het uittredende parlement was een konstituante en heeft van zijn grondwetgevende bevoegdheden gebruik gemaakt om ingrijpende veranderingen teweeg te brengen in de Belgische instellingen. Sommige daarvan hebben

(1) Zie de bijgevoegde overzichtstabellen.

(2) De verlaging van de leeftijdsgrens van 21 tot 18 jaar voor de gemeentelijke kiezers, heeft het kiezerskorps verrijkt met ongeveer 400.000 personen.

betekenis ook voor het kiesstelsel. Een eerste dergelijk punt dat de *constituante* verwezenlijkte, was de wijziging van artikel 49 van de *grondwet*, dat de samenstelling van de Kamer van Volksvertegenwoordigers regelt (3). Deze grondwetswijziging bevestigde eensdeels, op het *grondwettelijk* niveau, een regeling die reeds sedert 1965 in voege was, m.n. de stabilisatie van het aantal volksvertegenwoordigers op 212 (en *ipso facto*, van het aantal rechtstreeks verkozen senatoren op 106), en de wijze waarop dat aantal verder verdeeld wordt over de kiesomschrijvingen (4). Anderdeels schrijft het nieuwe artikel 49 voor om de 10 jaar een volkstelling te houden (waarvan de uitslagen binnen de 6 maand bekend moeten gemaakt worden) en beveelt het binnen de 3 maand na de bekendmaking van de resultaten, de zetelverdeling daaraan aan te passen.

Die grondwetswijziging maakt dat het orgaan dat bestemd is om op het hoogste niveau de bevolking te vertegenwoordigen en dat handelt voor de « natie », qua omvang niet meer meeëvolueert met de omvang van de bevolking. De bestendig toenemende bevolking schiep inderdaad een probleem in verband met de funktionering van een zo grote en steeds uitbreidende vergadering. Dat probleem is nu opgelost in die zin, dat de vergadering alvast niet meer groter worden kan. Tegelijk is een einde gesteld aan de latente wrevel en spanningen welke het traditionele respect voor de « prioritaire overschotten » schiep: de nieuwe regeling laat daarvoor geen plaats meer. Nochtans heeft de oplossing misschien iets weggenomen van één van de karaktertrekken van het Belgisch kiesstelsel, m.n. de evenredigheid die bestond tussen het aantal politieke vertegenwoordigers en het totaal van de bevolking (5).

Een tweede grondwetswijziging, belangrijk voor de verkiezingsregeling in België, is het oprichten van twee nieuwe wetgevende organen: de Kultuurraden voor de nederlândstalige en voor de franstalige kultuurgemeenschap (6)

Weliswaar worden de leden van deze organen niet rechtstreeks door het kiezerskorps aangeduid — zij worden zelfs helemaal niet verkozen, vermits de Kultuurraden bestaan uit de samenvoeging van de respektieve taalgroe-

(3) Grondwet art. 49, wijziging dd. 28 juli 1971 (St. 17 augustus 1971).

(4) Wet 3 april 1965 (St. 8 april 1965) tot vaststelling van het aantal Volksvertegenwoordigers en dit der rechtstreeks door het kiezerskorps verkozen Senatoren en tot indeling van de zetels overeenkomstig de uitkomsten van de algemene volkstelling op 31 december 1961.

(5) De *constituante* werkte tevens aan een hervorming van de samenstelling van de Senaat. Beide Kamers zijn het evenwel niet tijdig eens geworden over identieke teksten ter zake. Behoudens het stabiliseren van het aantal rechtstreeks verkozen senatoren (grondwet art. 49 plus grondwet art. 54), is dus voor de Senaat niets veranderd.

(6) Grondwet art. 59bis, toegevoegd op 24 december 1970 (St. 31 december 1970).

pen van Kamer en Senaat — maar hun bestaan en bevoegdheden vermeerderen principieel en in belangrijke mate, de politieke betekenis van de stem welke de kiezers uitbrengen op het nationaal vlak. Die stem is immers voortaan het instrument van inspraak in twee onderscheiden wetgevende lichamen, met onderscheiden en gescheiden bevoegdheden. De reële toename van de politieke betekenis van de stem van de Belgische kiezer, is evenwel rechtstreeks afhankelijk van de ontwikkeling van de Kultuurraden als zelfstandige organen, die in hun optreden niet gedomineerd worden door Kamer en (of) Senaat.

De leden van de duitstalige cultuurgemeenschap delen niet op dezelfde wijze als de leden van de andere twee cultuurgemeenschappen in de vermeerdering van politieke betekenis van hun op nationaal vlak uitgebrachte stem. De Grondwet belooft hun in artikel 59ter een eigen Kultuurraad, welke er tot nog toe niet gekomen is, en die zoals de formulering van artikel 59ter doet vermoeden en de wet van 3 juli 1971 (7) onverbloemd aantoon, anders zal zijn samengesteld. Zulks suggereert vragen omtrent de toepassing van artikel 6 van de Grondwet ten overstaan van het kiesstelsel en de op basis daarvan samengestelde wetgevende organen.

Nog een derde grondwetswijziging houdt verband met het kiesstelsel, zij het dat haar draagwijdte bij gebrek aan nadere uitwerking in gewone wetgeving, nog onduidelijk is: het nieuwe artikel 107 quater (8). Het deelt België in in drie gewesten (een Vlaams, een Waals, en een Brussels gewest) en voorziet de oprichting van nieuwe gewestelijke organen die zullen samengesteld zijn uit verkozen mandatarissen. Alle nadere uitleg over hun aantal en de wijze van verkiezing ontbreekt echter, zodat artikel 107quater zowel de mogelijkheid in zich bergt van een verdere toename van de politieke betekenis van de reeds bestaande stembevoegdheid van de kiezer (onrechtstreekse verkiezing of aanduiding vergelijkbaar met die voor de Kultuurraden), als de mogelijkheid van het scheppen van een nieuwe stembevoegdheid (rechtstreekse verkiezing) speciaal voor de nieuwe organen.

Een laatste grondwetswijziging met betekenis voor het kiesstelsel is tenslotte, de oprichting van nieuwe territoriaal gedecentraliseerde eenheden met eigen verkozen organen: de agglomeraties en de federaties van gemeenten (9).

(7) Wet 3 juli 1971 (St. 6 juli 1971), tot indeling van de leden van de Wetgevende Kamers in taalgroepen en houdende diverse bepalingen betreffende de cultuurraden voor de Nederlandse cultuurgemeenschap en voor de Franse cultuurgemeenschap.

(8) Grondwet art. 107quater, toegevoegd op 24 december 1970 (St. 31 december 1970).

(9) Grondwet art. 108bis, 108ter toegevoegd op 24 december 1970 (St. 31 december 1970); uitgewerkt in de Wet 26 juli 1971 (St. 24 augustus 1971), houdende organisatie van de agglomeraties en de federaties van gemeenten.

Hun organen volgen het klassieke patroon van de territoriale decentralisatie: een rechtstreeks verkozen, vertegenwoordigend orgaan dat de beslissingsbevoegdheid draagt, een onrechtstreeks verkozen orgaan met uitvoerende bevoegdheid, een hoofd, benoemd, maar dan rekening houdend met de zienswijze van het vertegenwoordigend orgaan (10). Het aantal leden van het vertegenwoordigend orgaan (« raad ») en van het uitvoerend orgaan (« kollege ») is rechtstreeks evenredig met de bevolking (11). Alle mandatarissen worden verkozen volgens de regels van het ook voor alle andere politieke verkiezingen in België geldende stelsel, m.n. de regels van het algemeen, enkelvoudig, verplicht stemrecht, in openbare verkiezingen, met eerbiediging van het geheim der uitgebrachte stemmen, en bij evenredige verdeling van de zetels overeenkomstig de door de lijsten behaalde stemmen.

Er is aldus een nieuwe categorie politieke, door verkiezing toe te wijzen mandaten gekreëerd, en al degenen die stemgerechtigd zijn voor de gemeenteraadsverkiezingen hebben een bijkomende stemplicht en nieuwe stembevoegdheid (aktief en passief stemrecht) gekregen.

De wijze waarop de verkiezingen voor de agglomeraties en de federaties gebeuren, is rechtstreeks afgeleid van de wijze waarop de gemeenteraadsverkiezingen geregeld zijn, behoudens op een paar punten.

Aldus is het, integenstelling tot wat kan voor de gemeenteraadsverkiezingen, niet toegelaten te « panacheren »: elke kiezer heeft slechts één stem die één geheel vormt en binnen eenzelfde lijst dient te worden uitgebracht (12). Dat heeft voor effect het gewicht van de politieke partijen als beslissingsfaktor in de verkiezingen te verhogen, in tegenstelling tot de gemeenteraadsverkiezingen, waarbij de kiezer voor personen stemmen kan eerder dan voor lijsten, indien hij zulks wenst. Hij heeft bijgevolg wat minder invloed op de bepaling van de beleidsplough en het beleid van de agglomeraties en federaties, dan op die van de gemeenten. Ook heeft de

(10) *In casu* komt de benoeming van de voorzitter slechts voor als een bevestiging van de verkiezing door het vertegenwoordigend orgaan in zijn schoot. Wet 26 juli 1971 (hoger geciteerd), art. 37.

(11) Koninklijk Besluit 4 oktober 1971 (St. 8 oktober 1971) tot vaststelling in uitvoering van artikel 6 van de wet van 26 juli 1971, van het aantal leden van de raden van de agglomeraties en de federaties van gemeenten, art. 1. Het aantal leden van de raad mag nochtans niet minder dan 15 en niet meer dan 83 bedragen; Wet 26 juli 1971 (hoger geciteerd), art. 6. Het aantal leden van het uitvoerend kollege kan gaan van 3 tot 9, en wordt vastgesteld door de Koning bij een in ministerraad overlegd koninklijk besluit, Wet 26 juli 1971, art. 36, lid 2. De Koning kan nog met andere factoren dan de bevolking rekening houden. Voor de agglomeratie Brussel bestaat het kollege uit zes franstalige en zes nederlandstalige leden, behoudens de voorzitter. Grondwet art. 108ter, § 2, *in fine*; Wet 26 juli 1971, art. 65; Koninklijk Besluit 9 oktober 1971 (St. 15 oktober 1971), tot rangschikking van de agglomeraties en de federaties van gemeenten, art. 2.

(12) Wet 26 juli 1971, art. 20.

wetgever de voorkeur gegeven aan een ander berekeningssysteem voor de toewijzing van de zetels, dat gunstiger uitvalt voor de kleine partijen (het systeem « D'Hondt », ook gebruikt voor de nationale verkiezingen, i.p.v. het systeem « Imperiali ») (13).

Verder is er nog een verschil in de aanduiding van de leden van het uitvoerend kollege: in tegenstelling tot de verkiezing van de schepenen, die door de gemeenteraad in zijn geheel gebeurt en bijgevolg beïnvloed kan worden niet alleen door de meerderheidsminderheidsverhouding, maar ook door afspraken tussen de partijen, worden de leden van het uitvoerend kollege van een agglomeratie- of federatieraad verkozen binnen de fracties of politieke groepen die de raad samenstellen. Het agglomeratie- of federatiebureau (verkiezingsorgaan) bepaalt namelijk onmiddellijk na de afkondiging van de verkiezingsuitslag voor de raad, hoeveel van de te begeven kollege-zetels aan elke deelnemende lijst toekomen overeenkomstig het door haar behaalde stemmenaantal (14). De op elke lijst verkozen personen duiden tijdens de eerste vergadering van de raad onder elkaar evenzoveel leden aan. Voor de agglomeratie Brussel gebeurt het op dezelfde wijze, maar binnen de taalgroepen van de raad (15).

Ook de aanduiding van de voorzitter wijkt, althans op het punt van de uitdrukkelijk neersgeschreven regels, enigszins af van die van de burgemeester. Immers, de burgemeester wordt, overeenkomstig de gemeentewet, door de Koning benoemd onder de gemeenteraadskiezers die meer dan 25 jaar oud zijn, zonder dat enige vorm van formele voordracht door de gemeenteraad vereist is (16). De voorzitter van de agglomeratie of federatie daarentegen wordt formeel en bij volstreekte meerderheid door de raad verkozen uit de leden van de raad, en zijn aanduiding wordt slechts bekrachtigd door de Koning.

Tot daar voor wat de wijzigingen en nieuwigheden betreft die rechtstreeks verband houden met de grondwetsherziening. Er zijn op institutioneel vlak evenwel nog enkele wijzigingen of nieuwigheden te vermelden, welke voortvloeien uit gewone wetgeving.

In deze categorie mag wel als eerste vermeld worden het uiteindelijk totstandkomen van een authentieke Nederlandse tekst voor gans de verkiezingswetgeving (17). Tot dan toe was de Nederlandse tekst van de titels

(13) Wet 26 juli 1971, art. 26.

(14) De berekening gebeurt volgens het bepaalde in de art. 167 en 168 van het Kieswetboek, waarbij het aantal in de raad op elke lijst verkozen kandidaten, als stemcijfer wordt gebruikt. Wet 26 juli 1971, art. 38, § 1, lid 2 en 3.

(15) Wet 26 juli 1971, art. 65, 67.

(16) Wel plegen de gemeenteraadsliden onofficieel hun voorkeur kenbaar te maken.

(17) Wet 26 juni 1970 (St. 17 juli 1970) houdende aanpassing van de Franse tekst en vaststelling van de Nederlandse tekst van het Kieswetboek, van de wet van 15 mei 1949 tot regeling van gelijktijdige parlements- en provincieraadsverkiezingen, van de Provinciewet en van de Gemeentewet.

III tot IX van het Kieswetboek wel evenwaardig aan de Franse, maar vele artikels in de titels I en II, al of niet bedacht met wijzigingen die wel een authentieke Nederlandse versie hadden, kenden nog niet diezelfde rechtsgeldigheid. Al deze teksten waren zonder onderscheid samen verwerkt in één koördinatie. Eenzelfde toestand bestond voor de Gemeentekieswet, terwijl daarentegen de Provinciekieswet en de wet van 15 mei 1949, wel een volwaardige Nederlandse tekst hadden. Al die teksten en hun Franse tegenhangers, leden bovendien aan onnauwkeurigheden en aan een gebrek aan eenvormigheid op het punt van de terminologie.

De wet van 26 juni 1970 was dan ook zeer welgekomen om enige orde te scheppen in die slordige toestand.

Zij is niet beperkt gebleven tot het aanvullen van de lakunes die in de authentieke Nederlandse tekst bestonden, maar heeft alle vroegere teksten vervangen door nieuwe, gebruik makend van een verbeterde en eenvormige terminologie en rekening houdend met verschillende oude, impliciete wijzigingen. Zij heeft op dezelfde wijze het toilet gemaakt van de Franse tekst, zonder hem evenwel te vervangen.

De wet van 26 juni 1970 heeft geen materiële wijzigingen aangebracht in de kieswetgeving. Zij is nochtans één van de belangrijkste verwezenlijkingen uit de periode 1968-1971.

Materiële wijziging is er wel gekomen, door de wet van 9 juli 1970 die het aantal schepenen en leden van de gemeenteraden aanpast (18).

Het verlangen hiernaar werd ongeveer gelijktijdig uitgedrukt in verschillende wetvoorstellen bij Kamer en Senaat (19), welke na gemeenschappelijk overleg tussen de Kamerkommissie voor binnenlandse Zaken, de parallelle Senaatskommissie, en de regering, tot gezamenlijke behandeling rond het in de Senaat neergelegde voorstel aanleiding gaven. De voorstanders van de voorstellen pleitten dat, alhoewel het kiesstelsel herhaaldelijk gewijzigd was en het kiezerskorps aanzienlijk uitgebreid, meer bepaald onlangs nog voor wat de jongeren van 18 tot 21 jaar betreft (20), en dat de gemeenten heel andere, meer aandacht, inspanning en investering vereisende bezigheden hadden gekregen dan aanvankelijk het geval was, de samenstelling van gemeenteraad en schepenkollege nog « ... dateerde uit de eerste helft van vorige eeuw... » (21) (22). Bovendien vroegen zij dat nog

(18) Wet 9 juli 1970 (St. 21 juli 1970), houdende wijziging van de Gemeentewet.

(19) Zitting 1969-1970, Bescheiden Senaat, n° 297; Bescheiden Kamer, n°s 562 en 581-1.

(20) Wet 1 juli 1969 (St. 12 juli 1969) tot vaststelling van de kiesgerechtigde leeftijd op 18 jaar voor de gemeenteraden; hierover: zie verder.

(21) Toelichting bij het voorstel 1969-1970, Bescheiden Senaat, n° 297, blz. 2. Bij deze argumentatie werd wellicht uit het oog verloren dat wel degelijk vroeger reeds aanpassingen gebeurd zijn. Aldus de Wet 20 februari 1921 (aantal gemeenteraadsleden), Wet 23 juli 1953 (aantal schepenen voor Brussel, Gent en Luik) en de Wet 23 december 1958 (aantal schepenen voor Oostende, Charleroi en Antwerpen).

met andere criteria dan de bevolking rekening zou gehouden worden, m.n. met het economisch of bestuurlijk belang van de gemeenten, of met het feit dat zij al dan niet een belangrijk, niet-permanent bevolkingsdeel moeten verzorgen (23). De regering en de meerderheid der parlementsleden hebben evenwel om redenen van objectiviteit het redelijk gemakkelijk te hanteren bevolkingscriterium niet willen prijsgeven (24). Zij hebben wel het aantal der gemeenteraadsleden en der schepenen lichtjes opgedreven voor bijna alle gemeenten (25) en bepaald dat het voortaan telkens vóór de gemeenteraadsverkiezingen zal worden herzien, hetzij op basis van de tienjaarlijkse volkstelling, indien die cijfers recent zijn, hetzij op basis van het officieel vastgesteld inwonersaantal van het vóór-voorlaatste en voorlaatste jaar voor de verkiezingen, als die cijfers een verschil van tenminste 5 % aangeven ten aanzien van het minimum- of maximumcijfer van de klasse waarin de gemeente na de laatste volkstelling gerangschikt werd (26).

Een wet van 29 juni 1970 (27) heeft voor het eerst een mogelijkheid van echte plaatsvervangingsgeschapen voor de gemeenteraadsleden: dienstplichtigen in actieve dienst die verkozen worden tot gemeenteraadslid, verkozen opvolgers die hun dienstplicht vervullen en wegens een opvallend mandaat in de gemeenteraad moeten aantreden, en gemeenteraads-

(22) Om gelijkaardige redenen heeft de heer VANACKERE in de Senaat een voorstel ingediend tot aanpassing van het aantal leden van de Bestendige Deputatie der provincie. Het is evenwel niet afgehandeld. VANACKERE, voorstel van wet tot wijziging van artikel 96, eerste lid, van de Provinciewet, Bescheiden Senaat, 1970-1971, nr 580.

(23) Bijvoorbeeld badsteden, of een universiteitsstad zoals Leuven. Bij de Kamer is nog steeds een ontwerp (overgezonden door de Senaat) aanhangig, betreffende de verhoging van het aantal schepenen in sommige villegatueurgemeenten: Bescheiden Kamer 1953-1954, nr 415. De Commissie heeft voorgesteld het niet goed te keuren.

(24) Alleen voor de onlangs samengevoegde gemeenten, kan om de versmelting te vergemakkelijken, een uitzondering worden gemaakt: de wet die de samenvoeging bekrachtigt, kan hun voor beperkte tijd een extra-schepen en een extra-gemeenteraadslid toekennen, om de overgang te vergemakkelijken.

(25) Voor de gemeenteraadsleden voegt de wet aan de basis één categorie toe: de vroegere tweede categorie van 1.000 tot 3.000 inwoners wordt gesplitst in één van 1.000 tot 1.999 inwoners, en één van 2.000 tot 2.999 inwoners, die respectievelijk 9 en 11 raadsleden toegewezen krijgen. De laagste categorie (gemeenten beneden de 1.000 inwoners) behoudt haar 7 raadsleden en alle andere categorieën krijgen 2 leden bij. De rangschikking der gemeenten met het oog op het aantal schepenen wordt enigszins vereenvoudigd en ook uitgebreid: gemeenten van minder dan 5.000 inwoners (nieuwe categorie) krijgen 2 schepenen; die van 5.000 tot 9.999 inwoners: 3 schepenen; die van 10.000 tot 19.999 inwoners: 4 schepenen; die van 20.000 tot 49.999 inwoners: 5 schepenen; die van 50.000 tot 149.999 inwoners: 6 schepenen, terwijl de steden Brussel, Gent en Luik recht hebben op 8 schepenen en Antwerpen op 10.

(26) De heer VANACKERE diende in de Senaat een voorstel in strekkende tot een verhoging van het aantal provincieraadsleden voor de zeer bevolkte provincies, zonder evenwel een andere aanpassing te voorzien dan deze, die plaats grijpt na elke volkstelling. Het voorstel is niet afgehandeld geworden. VANACKERE, voorstel van wet tot wijziging van artikel 1bis, 1° lid, van de Provinciewet, Bescheiden Senaat, 1970-1971, nr 625.

(27) Wet 29 juni 1970 (St. 21 juli 1970), betreffende de opschorting van de gemeentelijke mandaten wegens militaire dienst.

leden die opgeroepen worden om hun militaire dienstplicht te vervullen, kunnen voor de duur van de vervulling van die dienstplicht worden vervangen door de eerste op hun lijst verkozen opvolger. Hun mandaat wordt opgeschort voor de duur van hun diensttijd. Is geen opvolger verkozen, dan kan evenwel ook geen plaatsvervanging gebeuren (28). Om van deze nieuwigheid te kunnen genieten, is het wel noodzakelijk dat de belanghebbende effectief als gemeenteraadslid geïnstalleerd is. Uit de voorbereidende werken blijkt echter dat de militaire overheid hem eventueel voor de installatievergadering de nodige faciliteiten zal verlenen (29).

De wet van 29 juni 1970 houdt duidelijk verband met de recente wetten die het stemrecht verruimen, en bepaaldelijk met de wet van 3 juli 1969 welke aan alle dienstplichtigen de mogelijkheid teruggaf (30) hun stemrecht uit te oefenen. De voorbereidende werken doen goed uitschijnen hoeveel belang parlement en ook regering hechtten aan het ten volle verwezenlijken van de deelname-mogelijkheden van de jongelui in het politieke leven van de maatschappij, zonder diskriminerend onderscheid ten gevolge van het belangrijke maatschappelijk dienstbetoon dat de militaire dienst is (31).

In dezelfde geest is trouwens grondig de mogelijkheid onderzocht de « dienstplichtige gemeenteraadsliden » ondanks hun militaire verplichtingen, toch toe te laten persoonlijk hun mandaat waar te nemen, dank zij faciliteiten te verlenen door de militaire overheden. Zulks bleek echter gegronde bezwaren in te houden voor de dienstvervulling in het leger en zou trouwens tot een ernstig verschil in behandeling aanleiding geven, tussen de dienstplichtigen met een politiek mandaat en gelijke dienstplichtigen zonder politiek mandaat. Om die redenen werd zij afgewezen (32).

(28) De wet zwijgt over wat in zo'n geval wél moet gebeuren : dient de dienstplichtige af te zien van zijn mandaat zoals vroeger algemeen de regel was, of blijft zijn plaats eenvoudig open tot hij ze weer zelf vullen kan ? Gezien de strekking van de wet, bedoeld om de jongeren niettegenstaande militaire verplichtingen het volle pond te geven van hun politieke rechten, valt te pleiten voor de laatste oplossing.

(29) 1969-1970, *Bescheiden Senaat*, verslag n° 346.

(30) Wet 3 juli 1969 (St. 12 juli 1969), tot wijziging van de kieswetten en de wet van 3 juni 1964, houdende het statuut van de gewetensbezwaarden, ten einde stemrecht te verlenen aan de dienstplichtige onderofficieren, korporaals en soldaten in aktieve dienst. Hierover : zie verder.

(31) Zie bijvoorbeeld 1969-1970, *Bescheiden Senaat*, de toelichting bij voorstel n° 79 en het verslag n° 346. Meisjes of vrouwen en afgekeurde of vrijgestelde jongelui, uit dezelfde leeftijdsgroep, kunnen immers in gelijkaardige omstandigheden ongehinderd een politiek mandaat vervullen.

(32) Toch heeft de heer GLINNE een paar dagen vóór de uitvaardiging van deze wet, nog een voorstel ingediend « tot het verlenen van uitstel of vrijlating van militaire dienst op morele grond aan de dienstplichtigen die als politiek mandataris verkozen zijn » (*Bescheiden Kamer*, 1969-1970, n° 732-1). Hij was van oordeel dat het aanduiden van een vervanger afbreuk doet aan het verlangen van de kiezers, en meer bepaald de kans in zich draagt dat een jong mandataris, door jonge kiezers gekozen, door iemand uit een andere leeftijdsgroep zou worden vervangen.

Schepenen die tijdens hun ambtsperiode voor militaire dienst opgeroepen worden, zullen krachtens dezelfde wet worden vervangen voor de duur van hun dienst, maar dan door een ander gemeenteraadslid, aan te wijzen door de gemeenteraad (33). Voor een burgemeester in soortgelijke omstandigheden, geldt de gewone, voorheen reeds bestaande vervangingsprocedure (34).

Het parlement heeft nog twee wetten goedgekeurd die kleine correcties aanbrengen aan de gemeentekieswet op het punt van de onverenigbaarheden.

Aldus de wet van 7 juli 1969 (35), waarbij de onverenigbaarheid tussen de functie van burgemeester of schepenen en het beroep van mijningenieur in actieve dienst, werd weggenomen, omdat geen band van ondergeschiktheid tussen beide posities bestaat, welke de goede vervulling ervan in het gedrang zou kunnen brengen.

Zo ook deed de wet van 13 juli 1970 (36) de onverenigbaarheid verdwijnen tussen het ambt van burgemeester of schepenen en dat van onderwijzer « ... die een jaarwedde of een jaarlijkse toelage van staat of provincie... » geniet, evenals tussen dezelfde openbare functies en de functies van een aantal « agenten en beambten der financiële beheren » (37).

De onverenigbaarheid betreffende de onderwijzers, was ingesteld in een periode toen de gemeenten nog een zeker toezicht uitoefenden op de rijkscholen, en had in de ogen van het parlement thans alle zin verloren.

De onverenigbaarheid betreffende de « agenten en beambten der financiële beheren », was te algemeen geformuleerd, daar hij alle agenten en beambten van alle besturen met een financieel karakter uitsloot, ook al bestaat voor sommigen geen de minste mogelijkheid tot een botsing van belangen met de mandaten van burgemeester of schepenen. Wel was bij gelegenheid van betwistingen door de rechtbanken meer dan eens verklaard dat de onverenigbaarheid een uitzondering uitmaakt op de algemene regel van de verkiesbaarheid, zodat zij restriktief dient geïnterpreteerd en o.m. niet mag worden toegepast in die gevallen waar de onafhankelijkheid van de gemeentelijke overheden geen gevaar loopt (38), maar de toestand bleef onduidelijk en onzeker. Daarom stemde het parlement een nieuwe tekst, die de onverenigbaarheid beperkt tot « ... de agenten en beambten

(33) Wet 29 juni 1970, art. 2, lid 1.

(34) Gemeentewet, art. 107.

(35) Wet 7 juli 1969 (St. 26 augustus 1969), tot wijziging van de Gemeentekieswet.

(36) Wet 13 juli 1970 (St. 21 juli 1970), tot wijziging van artikel 68 van de Gemeentekieswet.

(37) Gemeentekieswet, art. 68, 5°, oude tekst.

(38) R.v.S., VERLAINE, n° 7.990, 30 juni 1960 ; R.v.S., BLOCKMANS, n° 8.258, 24 maart 1954 ; R.v.S., VAN OSTA, n° 12.865, 12 maart 1968 ; en andere.

der fiskale besturen, in de gemeenten die tot hun werk- of ambtsgebied behoren, behoudens de door de Koning toegestane afwijking (39) ». Er blijft dus nog wel een vlottend element in de nieuwe regel over (de afwijkingen door de Koning toegestaan), maar dit kan in geen geval gebruikt worden tot beperking van de verkiesbaarheid.

Een laatste tekst met institutionele inhoud door het parlement in deze periode gestemd, is een wet met tijdelijk karakter.

Naast en buiten de procedure voor grondwetsherziening waarbij de oprichting van agglomeraties en federaties van gemeenten voorzien werd, gingen de procedures voor de samenvoeging van gemeenten hun gang. Daar de uitwerking van die samenvoegingen in de praktijk een zekere tijd in beslag neemt, bleek het bij het naderen van het tijdstip voor de gemeenteraadsverkiezingen, onmogelijk voor sommige nieuwgeboren of nog niet helemaal tot stand gekomen samenvoegingsgemeenten, verkiezingen uit te schrijven. Daarom heeft het parlement een wet gestemd (40) waarbij de Koning de bevoegdheid krijgt door een in ministerraad overlegd Koninklijk besluit de verkiezingen maximaal 12 maand uit te stellen in de gemeenten die vóór 1 juni het voorwerp uitmaakten van een samenvoegingsprocedure overeenkomstig de wet van 14 februari 1961 voor economische expansie, sociale vooruitgang en financieel herstel. De aanduiding van die gemeenten diende vóór 31 juli 1970 te gebeuren (41).

2. Wijzigingen betreffende het stemrecht.

Klaarblijkelijk moeten de tijden wel rijp geweest zijn voor een verlaging van de leeftijdsvereiste voor het actief en het passief kiesrecht, aangezien op ongeveer hetzelfde tijdstip meerdere daartoe strekkende voorstellen neergelegd werden en het parlement de kwestie met grote eensgezindheid heeft behandeld.

De voorstellen strekken tot een algemene verlaging van de kiesgerechtigde leeftijd tot 18 jaar en van de verkiesbaarheidsleeftijd tot 21 jaar. Dat stuitte evenwel op een moeilijkheid van juridisch-technische aard, doordat de leeftijdsvereisten voor de parlementsverkiezingen in de grondwet vastgelegd zijn en alleen artikel 47, betreffende de kiesgerechtigde leeftijd,

(39) Gemeentekieswet, art. 68, 5°, nieuwe tekst.

(40) Wet 10 juli 1970 (St. 16 juli 1970), houdende afwijking van de gemeentekieswet.

(41) Koninklijk Besluit 29 juli 1970 (St. 20 augustus 1970), tot aanwijzing van de gemeenten waar de vernieuwing van de gemeenteraden uitgesteld wordt bij toepassing van de wet van 10 juli 1970, houdende afwijking van de gemeentekieswet; Koninklijk Besluit 31 juli 1970 (St. 18 augustus 1970), tot aanwijzing van een tweede reeks gemeenten waar de vernieuwing van de gemeenteraden uitgesteld wordt bij toepassing van de wet van 10 juli 1970, houdende afwijking van de gemeentekieswet.

voor herziening vatbaar verklaard was. Voorstellen tot wijziging van dat artikel zijn inderdaad ter tafel gelegd (42), maar zij zijn niet tijdig meer gestemd geraakt. Uit de besprekingen in de schoot van de Senaatskommissie voor Binnenlandse Zaken blijkt anderzijds, dat meerdere parlementsleden het plan hadden opgevat kort vóór het normale einde van de parlementaire zitting een voorstel in te dienen houdende herzieningsverklaring voor de artikelen 50 en 56 van de grondwet, met het oog op de verlaging van de verkiesbaarheidsleeftijd door een volgende constituant. Hun plannen werden evenwel doorkruist door de vervroegde parlementsontbinding (43).

De leeftijdsvereisten voor de provinciale verkiezingen zijn vastgesteld in een gewone wet (44). Er bestaat evenwel een dubbele band tussen de leeftijdsvereisten voor de parlementaire verkiezingen, en deze voor de provincieraadsverkiezingen. Enerzijds heeft de wetgever op uitdrukkelijke wijze de kiezers voor de provincieraadsverkiezingen omschreven als zij, die stemgerechtigd zijn voor de parlementsverkiezingen, en anderzijds, duiden de provincieraden provinciale senatoren aan. Een wijziging in de stemgerechtigde leeftijd voor de provincieraden, zou bijgevolg de eenvormigheid van de basis voor de verkozen senatoren breken. Daar bovendien de parlements- en provincieraadsverkiezingen plegen gelijktijdig te gebeuren, zou het verschil in kiezerskorps ook nog praktische moeilijkheden met zich brengen. De verlaging van de verkiesbaarheidsleeftijd alleen (tot 21 jaar), zou een situatie doen ontstaan die volkomen indruist tegen wat een bestendige traditie kan heten in het Belgisch kiesstelsel: dat enige afstand dient te bestaan tussen de kiesgerechtigde en de verkiesbaarheidsleeftijd. Vooral om deze redenen heeft de Senaatskommissie alle voorstellen met betrekking tot de provincieraadsverkiezingen afgewezen (45).

Zo komt het dat uiteindelijk alleen voor de gemeenteraadsverkiezingen (46) de leeftijdsvereisten aangepast werden (47).

(42) Voorstel van A. VAN CAUWENBERGHE, 1968-1969, *Bescheiden Senaat*, nr 211; voorstel J. GOFFART, 1970-1971, *Bescheiden Senaat*, nr 724.

(43) Er lag wel een voorstel van de heer GOFFART ter tafel, houdende verklaring tot herziening van de artikelen 5, 50, 56 en 86 van de grondwet, maar dan in de zin van het afschaffen van de vereiste van grote naturalisatie. *Bescheiden Senaat*, 1969-1970, nr 169.

(44) Provinciewet art. 1 (stemgerechtigde leeftijd), art. 23 (verkiesbaarheidsleeftijd). (45) *Bescheiden Senaat*, 1968-1969, nr 329; *Bescheiden Senaat*, 1970-1971, nrs 502 en 503.

(46) Krachtens art. 9 van de Wet 26 juli 1971, houdende organisatie van de agglomeraties en de federaties van gemeenten is het kiezerskorps voor de agglomeratie- en federatieverkiezingen hetzelfde als voor de gemeentelijke verkiezingen. Ook de verkiesbaarheid is op dezelfde wijze geregeld, maar zulks wordt door voornoemde wet niet uitdrukkelijk vermeld.

(47) Wet 1 juli 1969 (St. 12 juli 1969), tot vaststelling van de kiesgerechtigde leeftijd op 18 jaar voor de gemeenteraden; Wet 2 juli 1969 (St. 12 juli 1969), tot vaststelling van de leeftijd van verkiesbaarheid op 21 jaar voor de gemeenteraden.

Een leeftijdsgrens bepalen is steeds een min of meer « lukrake » aanleggenheid die gemakkelijk tot discussies aanleiding geeft. Nochtans heeft het parlement bijna zonder aarzeling 18 en 21 jaar aangeduid respectievelijk voor de uitoefening van het actief en het passief kiesrecht. Het was namelijk niet zozeer het ogenblik van het verlenen van het kiesrecht dat belang had, voor het parlement, dan wel de idee van het vroeger toelaten van de jongeren tot de volheid van het maatschappelijk leven, en het opnemen van hun gezichtspunten en verlangens in de bepaling van het beleid. Vijftig jaar verplicht onderwijs, intensief schoolbezoek, ruime verspreiding van informatie allerhande door de massa-kommunikatiemedia, en niet in het minst, de groeiende ontevredenheid en drang naar actie van de jeugd, zijn daarbij doorslaande argumenten gebleken.

Stemrecht geven alleen, werd door het parlement — en terecht — als slechts een halve verwezenlijking beschouwd : in het licht van de boven aangehaalde argumenten, is het absoluut noodzakelijk de jongeren de gelegenheid te geven jongelui van ongeveer hun eigen leeftijdsgroep te kiezen. Dus diende ook dat verzekerd. Het parlement formuleerde de dubbele aanpassing in twee afzonderlijke wetten, die met één dag tussenruimte afgekondigd werden (47).

Deze wetten openen de jongeren de deur, maar kunnen hun niet verzekeren dat hun leeftijdsgenoten metterdaad zullen zetelen in de beslissingsorganen : zulks is immers in hoge mate afhankelijk van de houding van de politieke partijen bij het opstellen van de kandidatenlijsten. Het zijn weliswaar precies ook die partijen geweest die hun steun verleend hebben bij het stemmen van beide wetten. Logischerwijze zou dus niet hoeven gevreesd te worden dat zij de toepassing ervan zouden obstrueren. Dat goede vooruitzicht schijnt nochtans geen volledige bevestiging te hebben gevonden bij gelegenheid van de gemeenteraadsverkiezingen en agglomeratie- en federatieraadsverkiezingen die in 1970 en 1971 plaatsgrepen.

Nog steeds in een geest van verruiming van het stemrecht, kwam — weer een dag later — een derde wet tot stand, die een oude ongelijkheid tussen de dienstplichtige militairen in actieve dienst, beneden de graad van officier, en de officieren, wegruimde en de jongelui, onderworpen aan het wettelijk statuut van gewetensbezwaarde, eveneens het gebruik van hun stemrecht teruggaf (48). De toelichting bij het voorstel wees erop dat, zo er al vroeger bezwaren konden hebben bestaan tegen de uitoefening van het stemrecht door militairen in actieve dienst — kwestie die steeds

(48) Wet 3 juli 1969 (St. 12 juli 1969), tot wijziging van de kieswetten en de wet van 3 juni 1964, houdende het statuut van de gewetensbezwaarden, ten einde stemrecht te verlenen aan dienstplichtige onderofficieren, korporaa's en soldaten in actieve dienst.

betwist geworden is — thans in elk geval de kans op druk of andere vormen van misbruik door militairen van hogere rang zeer gering is. Bovendien verzekert de moderne opvatting over de organisatie van dienstplicht en leger op voldoende wijze dat de manschappen reële en behoorlijke politieke informatiemogelijkheden hebben zodat zij zich een eigen mening kunnen vormen (49). Overigens heeft het voorstel weinig aanleiding gegeven tot discussie over het principe. Het parlement was vrijwel eensgezind over de aan te brengen verbetering (50) (51).

3. Wijzigingen betreffende de kiesverrichtingen.

Op het punt van vorm en verloop van de kiesverrichtingen dienen twee wetten vermeld, één die niet zo gevolgrijk en één die zeer gevolgrijk is.

De niet zo gevolgrijke wet brengt een regeling voor de naam waaronder gehuwde vrouwelijke kandidaten horen voor te komen op de kandidatenlijsten en de stembiljetten (52).

Het is evident dat het voor de kandidaten in een verkiezing van het hoogste belang is *gekend* te zijn door de kiezers. Een gehuwde vrouw is in België echter gewoonlijk slechts gekend onder de naam van haar echtgenoot, terwijl zij nochtans zuiver wettelijk gezien steeds haar meisjesnaam behoudt en slechts die ene naam heeft. Onder haar meisjesnaam te moeten « opkomen » bij de verkiezingen, kan dan ook voor haar zeer nadelig uitwerken.

De vroegere tekst van het Kieswetboek gaf op dit punt geen duidelijk bescheid. Wel stond het de vrouwelijke kandidaat vrij, overeenkomstig de ministeriële onderrichtingen, een keuze te doen tussen het gebruiken van de naam van haar echtgenoot en haar meisjesnaam, maar bij het opstellen van de kandidatenlijsten en stembiljetten werd de door haar gedane keuze niet steeds geëerbiedigd in feite. Er bleef aldus een onzekere toestand bestaan, waaraan door bovengenoemde wet een eind is gekomen.

(49) Buitengewone zitting 1968, *Bescheiden Senaat*, nr 16.

(50) Het parlement heeft wel enige discussie gevoerd over het wenselijke van een principiële teruggave, zonder dat tegelijk de praktische toepassing ervan verzekerd werd. Deze is er gekomen door de goedkeuring van de Wet 8 juli 1970, die de stemming in extra-kiesbureau's binnen « militaire plaatsen », de stemming per brief en de stemming door lasthebber ingevoerd heeft. Ook heeft de Wet 3 juli 1969 nog een rechtstreeks gevolg gekregen in de goedkeuring van de Wet 29 juni 1970, betreffende de opschorting van de gemeentelijke mandaten wegens militaire dienst (zie hoger).

(51) De Senaat stemde het voorstel met slechts één stem tegen, de Kamer was er eensgezind vóór.

(52) Wet 8 juli 1969 (St. 26 juli 1969), betreffende de naam onder welke de gehuwde vrouwelijke kandidaten kunnen voorkomen op de kandidatenlijsten en op het stembiljet bij de verkiezingen.

Voortaan staat vast dat de « ... identiteit van de kandidaat **gehuwde** vrouw of weduwe mag voorafgegaan worden door de naam van haar echtgenoot of overleden echtgenoot » (53).

De tweede, zeer gevolgrijke wet waarvan sprake, schept een **mogelijkheid** van stemming per brief en een mogelijkheid van stemming door **lasthebber** (bij volmacht) (54).

De wet sluit duidelijk aan bij die andere, reeds besproken wetten, die streven naar uitbreiding van het stemrecht, niet alleen qua principe, maar ook in feite.

In de eerste plaats regelt zij de wijze waarop de militairen in actieve dienst (55) en de civiele personen die van het Ministerie van Landsverdediging afhangen, of die gehecht zijn aan door de Koning aangeduide organismen welke daarbij horen, en die door dienstverplichtingen op de dag der verkiezingen weerhouden zijn, hun stemplicht kunnen vervullen (56). Voor hen worden ter plaatse waar zij zich bevinden, extra-stembureaus ingericht.

De wet regelt in detail het opsturen, uitdelen, gebruiken en weer **samenbrengen** van de stembrieven van deze kiezers. Die horen immers thuis in een van de gewone kiesomschrijvingen. Daarom voorziet de wet dat de ingevulde stembrieven in een omslag gestoken worden dat **buitenop** het kiesarrondissement waarin de kiezer thuishoort, vermeldt. De voorzitter van het plaatselijk stembureau staat in voor het versturen van die omslagen naar het hoofdbureau van de betrokken kiesarrondissementen, waar zij zullen worden verdeeld over en doorgestuurd naar de verschillende stemopnemingsbureaus, *a rato* van maximum 100 per bureau. Daar zullen de stembrieven, nog ongeopend, uit de omslagen worden gehaald en **vermengd** met de andere te tellen stembrieven. De wetgever heeft zó willen voorkomen dat het gewicht der « militaire stemmen » de verhouding tussen

(53) Zowel art. 116, derde lid, van het Kieswetboek, als art. 23, vierde lid, van de Gemeentekieswet, zijn aldus gewijzigd.

(54) Wet 8 juli 1970 (St. 21 juli 1970), tot wijziging van het Kieswetboek, van de wet van 19 oktober 1921 tot regeling van de provincieraadsverkiezingen, van de wet van 15 mei 1949 tot regeling van gelyktijdige parlaments- en provincieraadsverkiezingen en van de gecoördineerde wetten van 4 augustus 1932 betreffende de gemeenteraadsverkiezingen.

(55) Cfr. Wet 3 juli 1969 (St. 12 juli 1969) tot wijziging van de kieswetten en de wet van 3 juni 1964, houdende het statuut van de gewetensbezwaarden, ten einde stemrecht te verlenen aan de dienstplichtige onderofficieren, korporaals en soldaten in actieve dienst.

(56) Ook de stemgerechtigde personen die « ... ten laste zijn of tot het gevolg behoren van een... (dergelijke militaire of burgerlijke aangestelde)... en met hem in het buitenland verblijven », kunnen van de bijzondere regeling gebruik maken. Wet 8 juli 1970, art. 3, 4°.

de verschillende in de kiesomschrijving aanwezige meningen, zou vervalsen. Tenslotte, indien de weerhouden stemgerechtigden in staat geweest waren hun stem uit te brengen in de gewone stembureaus, zouden hun stemmen ook — min of meer zo — gespreid geweest zijn.

Nog andere categorieën kiezers die op de dag van de verkiezingen om diverse redenen niet naar de stembus kunnen komen, krijgen door deze wet van 8 juli 1970, bijzondere aangepaste mogelijkheden om hun stem uit te brengen. De wetgever heeft zich echter niet verheeld dat, niettegenstaande zijn eerlijke inspanningen om de korrektheid (d.i. de strikte overeenkomst met de wil van de kiezer) en de geheimhouding van de stemuiting te verzekeren, op die punten toch onloochenbare risico's blijven bestaan. Daarom zijn de belanghebbende kiezers niet verplicht van de nieuwe stemwijzen gebruik te maken. Hun onmogelijkheid om gewoon te komen stemmen in de stembureaus, blijft een geldige verontschuldiging voor een eventueel niet-deelnemen aan de verkiezingen.

Een eerste nieuwe mogelijkheid bestaat erin te stemmen door tussenkomst van een lasthebber. Zij is bestemd voor de kiezers die zich om beroepsredenen op de dag der verkiezingen in het buitenland bevinden. De belanghebbenden duiden hun lasthebber aan naar eigen keuze, maar onder de kiezers van hun gemeente. Zij geven hem een schriftelijke, gedagtekende en ondertekende volmacht mee (57).

De tweede nieuwe mogelijkheid is die van het stemmen per brief. Zij is bestemd voor kiezers die zich op de dag der verkiezingen in België bevinden, maar om verschillende redenen belet zijn naar het stemlokaal te komen :

1° zieken die om gegronde redenen in een ziekenhuis verblijven of die niet in staat zijn naar het stemlokaal te komen of zich daarheen te laten vervoeren. Die onmogelijkheid moet door een doktersgetuigschrift bewezen worden.

2° personeelsleden van « geconcedeerde diensten » (andere dan die aan het leger verbonden zijn) en personeelsleden van diensten en inrichtingen waarvan het essentieel openbaar belang erkend is (vastgesteld bij koninklijk besluit (58) en die op de dag der verkiezingen inderdaad aan het werk

(57) De volmacht identificeert kiezer en lasthebber, en preciseert tevens de verkiezingen waarvoor hij geldig is. Wet 8 juli 1970, art. 4 ; Kieswetboek, art. 147octies, § 2.

(58) Koninklijk Besluit 28 september 1971 (St. 5 oktober 1971), tot vaststelling in uitvoering van artikel 147nonies, § 1, 2°, van het Kieswetboek van de lijst der inrichtingen waarvan het essentieel openbaar belang wordt erkend. Deze diensten en inrichtingen zijn de volgende : hospitalen, klinieken, kraaminrichtingen, sanatoria en preventoria, inrichtingen voor geesteskranken ; oudjesgestichten, homes voor kinderen, kinderkrabben ; diensten voor personenvervoer ; metallurgische fabrieken.

zijn. Dat laatste moet worden bewezen door een getuigschrift van de dienst of de werkgever.

3° Schippers en de leden van hun gezin die met hen aan boord zijn (59).

Kiezers die deel uitmaken van één van de categorieën die hun stem moeten uitbrengen in een in een militaire plaats ingericht extra-stembureau, die zich in het buitenland bevinden, en die omdat zij om gegronde redenen in een ziekenhuis verblijven of omdat zij niet in staat zijn zich te verplaatsen of te laten vervoeren, niet naar het stemlokaal kunnen komen, mogen evenwel niet per brief stemmen maar kunnen wel gebruik maken van een stemming bij volmacht (60).

Onmiskenaar heeft de wetgever een grote inspanning gedaan, om zoveel mogelijk alle kiezers een reële kans te bieden hun stem uit te brengen. Toch blijven enkele punten bestaan waarop ernstige bezwaren kunnen geopperd worden.

Een dergelijk punt is het ingewikkeld karakter van het systeem voor de « militaire » kiezers, evenals van dat voor de briefstemmers.

Een moeilijkheid die met betrekking tot de « militaire » kiezers in het bijzonder mag worden vermeld, is het voorschrift van artikel 147 *sexies*, § 3, lid 7, van het Kieswetboek, dat voorschrijft dat de kiezer na zijn stem uitgebracht te hebben, zijn stembrieven in de speciaal daarvoor bestemde omslagen steekt en die zonder ze te sluiten aan de voorzitter overhandigt, die controleert of de omslag niet leeg is, en of de juiste brief in de juiste omslag zit. Hij controleert volgens de kleur en zonder de stembrief open te vouwen, wat in principe het geheim der stemming dus ongeschonden behoudt. Maar de voorzitter is een plaatselijk, hoger officier, een « te duchten persoonlijkheid », en dat feit alleen al kan voor gevolg hebben een kiezer te beïnvloeden. De controle hoeft toch niet noodzakelijk op dat ogenblik en door de officier-voorzitter te gebeuren? De stembrieven kunnen net zo goed onder 1 omslag verzonden worden om getrieerd te worden op het hoofdbureau van het kiesarrondissement van bestemming, eveneens afgaande op de kleur. Dergelijke regeling lijkt meer in de lijn te liggen van de Belgische traditie welke steeds gestreefd heeft, bijna tot overdrijvens toe, naar bescherming van het geheim der stemming.

(59) Op dit ogenblik is bij de Kamer een wetsontwerp aanhangig (overgezonden door de Senaat) strekkende tot uitbreiding van de mogelijkheid van het briefstemmen, tot de kermisreizigers : *Bescheiden Kamer*, 1971-1972, nr 1025-1.

(60) De wetgever was van oordeel dat het versturen van de nodige dokumenten in het internationaal postverkeer teveel risico met zich bracht. De kiezer die zich in het buitenland bevindt op de dag der verkiezingen moet zich bijgevolg behelpen met een lasthebber of afzien van het gebruik van zijn stemrecht. *Bescheiden Senaat*, 1969-1970, verslag, nr 307.

Wat de briefstemmers betreft kan worden aangemerkt, dat hun stem ernstige kans loopt als ongeldig te worden opzij gelegd, ook al verloopt de voorgeschreven procedure normaal. Immers, de briefstemmer krijgt niet samen met zijn stembrieven, het reglementaire potlood opgestuurd, en is dus gedwongen een andere « schrijfstift » te gebruiken. Dat maakt zijn stem niet automatisch ongeldig, maar levert haar wel over aan het appreciatie-recht van elk telbureau afzonderlijk. Zulks wordt slechts bevestigd door het rondschrĳven dd. 7 oktober 1971 (61) van de minister van Binnenlandse Zaken : de minister herinnert eraan dat de rechtspraak zich breed betoont, en « ... aanvaardt dat het helle stipje van het stemvak zwart gemaakt is met behulp van een andere schrijfstift, op voorwaarde dat de kiezer zich aldus niet kenbaar maakt ». Hoe kunnen de tellers echter ooit met zekerheid die vraag beantwoorden, tenzij zij gewaarschuwd zijn omtrent een poging tot identifikatie ? De beoordeling zal bijna zeker uiteenlopend zijn volgens de telbureaus, en kan gewetensvolle en voorzichtige tellers doen besluiten tot een min of meer globaal afwijzen van de briefstemmen (62).

Op die manier krijgt het stemmen per brief evenwel een irreëel karakter. De goede bedoelingen van de wetgever zullen ook niet beletten dat de briefstemmers zich gefopt gaan voelen. Maar misschien kan een oplossing gevonden worden door toevoeging van een duidelijke bepaling die bvb. zou voorschrijven voor het invullen van de stemvakjes een zwart potlood te gebruiken, en die het gebruik van alle andere « schrijfstiften » zoals kleupotloden, ballpoints, enz., met ongeldigheid van de stem zou sanktioneren ? Dergelijk voorschrift zou meerdere voordelen hebben : het zou de briefstemmen praktisch onherkenbaar maken temidden van de « gewoon » uitgebrachte stemmen, het zou een waardevolle hulp betekenen voor de tellers en een eenvormige beoordeling verzekeren.

Besluit.

Heel wat teksten op het gebied van de kieswetgeving, hebben in de periode 1968-1971 het daglicht gezien.

(61) Het stemmen per brief had reeds bij zijn eerste toepassing bij gelegenheid van de gemeenteraadsverkiezingen van 1970, moeilijkheden veroorzaakt. Vandaar het rondschrĳven : « Waarschuwing tegen onregelmatigheden inzake het stemmen per brief » (St. 13 oktober 1971).

(62) Voor bezwaren in verband met de af te leveren geneeskundige getuigschriften voor personen behorende tot de eerste categorie briefstemmers, zie het voorstel van wet LAHAYE, tot wijziging van het Kieswetboek wat betreft de modaliteiten van de stemming per brief. *Bescheiden Senaat*, 1970-1971, nr 637.

Zij hebben die periode belangrijk gemaakt niet slechts door hun aantal, maar vooral door hun inhoud en strekking.

Zij konsentreren zich rond twee polen : een institutionele, en één van verruiming van het stemrecht, actief en passief, door een uitbreiding van het kiezerskorps en door het invoeren van nieuwe stemwijzen.

De institutionele pool groepeerd rond zich de teksten die nieuwe instanties oprichten en ze voorziet van rechtstreeks of onrechtstreeks verkozen organen. De andere pool groepeerd teksten die een aanzienlijke verruiming van het kiezerskorps veroorzaakt hebben, althans op het vlak van de gemeenten, en *ipso facto*, de agglomeraties en de federaties van gemeenten ; teksten die de dienstplichtige militairen weer opnemen in het politiek leven door hun het actief en passief stemrecht terug te geven ; en teksten ten slotte, die door invoering van nieuwe stemwijzen de afstand tussen het theoretische bezit van politieke rechten en de feitelijke aanwending ervan, trachten te overbruggen.

Wat aldus tot stand kwam, opent enkele perspectieven voor de toekomst, mogelijkheden voor de verdere ontwikkeling van de kieswetgeving.

De wet van 26 juli 1971, houdende organisatie van de agglomeraties en de federaties van gemeenten, telt een paar artikelen (63) die de Koning bevoegdheid verlenen tot koördineren en tot « vaststellen van codificatie » van de bepalingen van die wet met andere wetten en o.m., met « ... de bepalingen betreffende de parlementsverkiezingen, de provincieraads- en de gemeenteraadsverkiezingen. De codificatie zal als opschrift hebben : « Kieswetboek » (64). De Koning mag daartoe alles doen wat gebruikelijk is bij een koördinatie van teksten, en wellicht zelfs wat meer, want hij krijgt de bevoegdheid « ..., de inkleeding... » en, « de redactie van de te codificeren bepalingen te wijzigen met het oog op de overeenstemming ; die bepalingen te vereenvoudigen en een te maken en eenheid in de terminologie ervan te brengen » (65). Wel moet de zo opgestelde kodificatie onder de vorm van wetsontwerp ter bekrachtiging aan het parlement worden voorgelegd, « onmiddellijk » indien het parlement in zitting is, zo niet, in de eerstvolgende zitting. Zij kan niet in toepassing gebracht worden vóór de dag waarop de bekrachtigingswet in werking treedt (66).

De geboorte van een volledig, overzichtelijk geordend en goed verstaanbaar kieswetboek, mag dus worden in het vooruitzicht gesteld.

Ook is het te verwachten dat het nieuwe parlement een formule zal uitwerken voor de toepassing van artikel 107 quater van de grondwet, wat

(63) De artikelen 95 en 96.

(64) Art. 96, b.

(65) Artikel 96, b, 1°, tot en met 3°.

(66) Art. 96, b, voorlaatste en laatste lid.

zou kunnen aanleiding geven tot het scheppen van een nieuwe categorie politieke en door verkiezing te vullen mandaten, evenals tot het verlenen van nieuwe kiesbevoegdheid aan nog nader te bepalen kiezers. Geeft het parlement de voorkeur aan onrechtstreeks verkozen gewestelijke organen, dan zal het nieuwe heel wat minder betekenis hebben en zich op kiesrechtgebied beperken tot een verzwaring van het gewicht van de reeds bestaande kiesbevoegdheid.

Het is heel goed mogelijk dat ook de strekking tot verruiming van de politieke basis, door verlaging van de kiesgerechtigde en verkiesbaarheidsleeftijd, zich verder zal doen voelen en aanleiding geven zal tot het aanpassen van de provinciekieswet, en tot het tijdig indienen van voorstellen om de artikelen 47, 50 en 56 van de grondwet herzieningsvatbaar te verklaren.

Al deze toekomstmogelijkheden liggen evenwel in dezelfde lijn als die, die de jaren 1968-1971 tekende.

Uit de verslagen der parlementaire commissies en der plenaire zittingen van Kamer en Senaat in verband met kieswetgevingsprobleem, blijkt dat tijdens die jaren een algemene en diepgaande bezorgdheid bestond om het kiesrecht (aktief en passief) van de Belgische staatsburger reëel te maken, bepaaldelijk voor zekere groepen personen die tot nog toe in feite of in rechte, er geen deel aan hadden.

Kiesrecht hebben, zelfs als het metterdaad kan worden uitgeoefend, betekent echter nog niet dat de burger werkelijk medezeggenschap heeft in het beleid.

België is een democratische staat, en democratie betekent dat de onderhorige deelneemt in het bepalen van het beleid en het tot stand brengen van de regels waaraan hij zal onderworpen zijn. Die deelname is evenwel niet door het hebben van kiesrecht *ipso facto* een feit. De geldende verkiezingsregeling deelt een overwegende rol toe aan de politieke partijen: zij stellen de lijsten op en bepalen de volgorde der kandidaten. Zonder ruggesteun (financiële en andere) van een partij is het welhaast onmogelijk alleen al maar als kandidaat aan de verkiezingen deel te nemen, laat staan, gekozen te worden. Bovendien regelt de wet het uitbrengen der stemmen en de verdeling der beschikbare zetels nogmaals zo, dat de kiezer in de eerste plaats voor een lijst stemt, m.a.w. macht in handen geeft aan een politieke partij op wier programma en beleidsbeslissingen hij zeer weinig invloed heeft. De deelname van de onderhorige in het bepalen van het beleid en in het tot stand brengen van de regels waaraan hij zal onderworpen zijn, is bijgevolg miniem. Daarin hebben de recente wijzigingen aan onze kieswetgeving weinig of geen verandering gebracht.

Toch werden een paar voorstellen geformuleerd die getuigden van een begin van inzicht in dit probleem. Het voorstel Jottrand pleitte voor

de rechtstreekse verkiezing van de burgemeesters, o.m. op grond van de vaststelling dat de kiezers meer en meer de overtuiging krijgen dat hun stem niet veel invloed heeft op de ontwikkeling van de maatschappij (67). Het voorstel Gillet (68) van zijn kant, deed een vinnige aanval op de hoofdvakstem, omdat zij de weergave van het verlangen van de kiezers vervalst (69), reden waarom het vroeg haar af te schaffen (70).

Zij laten in de Belgische kontekst een nieuwe klank horen : een eerste bedenking omtrent de machtspositie van de partijen in het kiesstelsel.

Een « nieuw geluid », zoals in het Meilied van Gorter. Zal het evenwel ook gepaard gaan met een « nieuwe lente » voor het Belgische kiesrecht en de deelname van de Belgische onderhorige in het bepalen van het beleid ?

Overzichtstabellen.

Wijzigingen en toevoegingen aan de wetgeving betreffende het Belgische kiesstelsel, van 1968 tot en met 1971.

I. Grondwettelijke teksten.

Grondwet 24 december (St. 31 december 1970) (toevoeging artikel 59bis, Kultuurraden).

Grondwet 24 december 1970 (St. 31 december 1970) (toevoeging van artikel 107quater, gewesten en gewestelijke instellingen).

Grondwet 24 december 1970 (St. 31 december 1970) (toevoeging artikel 108bis, agglomeraties en federaties van gemeenten).

Gronwet 24 december 1970 (St. 31 december 1970) (toevoeging artikel 108ter, Brusselse agglomeraties).

Grondwet 28 juli 1971 (St. 17 augustus 1971) (wijziging artikel 49, samenstelling van de Kamer van Volksvertegenwoordigers).

(67) *Bescheiden Senaat*, 1970-1971, nr 234. Het voorstel is tengevolge van de parlementsontbinding, vervallen.

(68) Voorstel van wet tot afschaffing van het hoofdstemvak voor de parlementsen provincieraadsverkiezingen, *Bescheiden Senaat*, 1970-1971, nr 551. Het voorstel is vervallen tengevolge van de parlementsontbinding.

(69) « Men voert zeer terecht aan dat met het hoofdvak de vrije keuze van de kiezer tot een voorwerp van bespotting wordt gemaakt, en aan de kiesverenigingen, die de lijsten van de kandidaten der partijen opmaken, een oppermachtige positie wordt gegeven. Men komt daarmee inderdaad tot een verminkt, ingekrompen en gedevalueerd kiesrecht van derde rang, en tot de dictatuur van de politieke clubs », *Toelichting bij het voornoemde voorstel*, blz. 1.

(70) Het afschaffen zonder meer van de hoofdvakstem is wellicht niet de geschikte oplossing voor die moeilijkheid, aangezien zulks de kiezers die geen voorkeur hebben voor een bepaalde kandidaat, dwingt ofwel zich te onthouden, ofwel een « lukrake » stem uit te brengen die zij, zoals de ondervinding in Nederland uitwijst, meestal aan de eerste kandidaat van de lijst « weggeven ». Indien verder niets verandert aan het berekeningssysteem komt het afschaffen van het vakje bovenaan de lijst, in feite neer op de creatie van een nieuwe hoofdvakstem : het vakje van de eerste vermelde kandidaat. Zie hierover : W. DEWACHTER. *De wetgevende verkiezingen als proces van machtsvererving in het Belgisch politiek bestel*, Antwerpen, *De Standaard*, 1967, blz. 161-165.

II. *Formule wetten.*

Wet 1ste juli 1969 (St. 12 juli 1969) tot vaststelling van de kiesgerechtigde leeftijd op 18 jaar voor de gemeenteraden.

Wet 2 juli 1969 (St. 12 juli 1969) tot vaststelling van de leeftijd van verkiesbaarheid op 21 jaar voor de gemeenteraden.

Wet 3 juli 1969 (St. 12 juli 1969) tot wijziging van de kieswetten en de wet van 3 juni 1964, houdende het statuut van de gewetensbezwaarden, ten einde stemrecht te verlenen aan de dienstplichtige onderofficieren, korporaals en soldaten in actieve dienst.

Wet 7 juli 1969 (St. 26 juli 1969) tot wijziging van de gemeentekieswet.

Wet 8 juli 1969 (St. 26 juli 1969) betreffende de naam onder welke de gehuwde vrouwelijke kandidaten kunnen voorkomen op de kandidatenlijsten en op het stembiljet bij de verkiezingen.

Wet 26 juli 1970 (St. 17 juli 1970) houdende aanpassing van de Franse tekst en vaststelling van de Nederlandse tekst van het Kieswetboek, van de wet van 15 mei 1949 tot regeling van gelijktijdige parlements- en provincieraadsverkiezingen, van de Provinciekieswet en van de Gemeentekieswet.

Wet 29 juni 1970 (St. 21 juli 1970) betreffende de opschorting van de gemeentelijke mandaten wegens militaire dienst.

Wet 8 juli 1970 (St. 21 juli 1970) tot wijziging van het Kieswetboek, van de wet van 19 oktober 1921 tot regeling van de provincieraadsverkiezingen, van de wet van 15 mei 1949 tot regeling van gelijktijdige parlements- en provincieraadsverkiezingen en van de gecoördineerde wetten van 4 augustus 1932 betreffende de gemeenteraadsverkiezingen.

Wet 9 juli 1970 (St. 21 juli 1970) houdende wijziging van de Gemeentewet.

Wet 10 juli 1970 (St. 16 juli 1970) houdende afwijking van de Gemeentekieswet.

Wet 13 juli 1970 (St. 21 juli 1970) tot wijziging van artikel 68 van de Gemeentekieswet.

Wet 26 juli 1971 (St. 24 augustus 1971) houdende organisatie van de agglomeraties en de federaties van gemeenten.

III. *Koninklijke besluiten.*

Koninklijk Besluit 1ste maart 1968 (St. 2 maart 1968) houdende ontbinding van de provincieraden, bijeenroeping van de kiescolleges voor de Wetgevende Kamers en de provincieraden en bijeenroeping van deze vergaderingen.

Koninklijk Besluit 1st maart 1968 (St. 2 maart 1968) tot regeling van sommige verrichtingen betreffende de parlements- en provincieraadsverkiezingen en de benoeming van de provinciale senatoren.

Koninklijk Besluit 20 december 1968 (St. 8 januari 1969) herziening der kiezerslijsten. Verlenging van de termijnen.

Koninklijk Besluit 5 mei 1969 (St. 15 mei 1969) tot vaststelling van het bedrag van het presentiegeld en de reisvergoeding voor leden van kiesbureaus.

Koninklijk Besluit 1st juli 1969 (St. 12 juli 1969) tot wijziging van het model van kiezerslijst.

Koninklijk Besluit 24 november 1969 (St. 29 november 1969) herziening der kiezerslijsten. Nieuwe termijnen.

Koninklijk Besluit 29 juli 1970 (St. 20 augustus 1970) tot aanwijzing van de gemeenten waar de vernieuwing van de gemeenteraden uitgesteld wordt bij toepassing van de wet van 10 juli 1970, houdende afwijking van de Gemeentekieswet.

Koninklijk Besluit 31 juli 1970 (St. 18 augustus 1970) tot aanwijzing van een tweede reeks gemeenten waar de vernieuwing van de gemeenteraden uitgesteld wordt

bij toepassing van de wet van 10 juli 1970, houdende afwijking van de Gemeentekieswet.

Koninklijk Besluit 31 juli 1970 (St. 15 augustus 1970) tot wijziging van de modellen der oproepingsbrieven bij de parlements-, provincieraads- en gemeenteraadsverkiezingen.

Koninklijk Besluit 14 augustus 1970 (St. 22 augustus 1970) tot vaststelling van afmetingen en model van zekere omslagen in gebruik bij de parlements-, provincieraads- en gemeenteraadsverkiezingen.

Koninklijk Besluit 20 augustus 1970 (St. 28 augustus 1970) betreffende de gewone vernieuwing der gemeenteraden in 1970.

Koninklijk Besluit 11 september 1970 (St. 19 september 1970) dat de toepassing regelt van artikel 147bis van het Kieswetboek.

Koninklijk Besluit 24 september 1970 (St. 1ste oktober 1970) tot vaststelling, in uitvoering van artikel 147nonies, §1, 2°, van het Kieswetboek van de lijst der inrichtingen waarvan het essentieel openbaar belang wordt erkend.

Koninklijk Besluit 28 september 1971 (St. 5 oktober 1971) tot vaststelling, in uitvoering van artikel 147nonies, § 1, 2° van het Kieswetboek van de lijst der inrichtingen waarvan het essentieel openbaar belang wordt erkend.

Koninklijk Besluit 28 september 1971 (St. 30 september 1971) tot aanpassing, voor de agglomeratieraads- en federatieraadsverkiezingen, van de bepalingen van artikel 42bis, § 3, van de Gemeentekieswet.

Koninklijk Besluit 28 september 1971 (St. 30 september 1971) tot regeling van sommige verrichtingen betreffende de parlements- en provincieraadsverkiezingen en de benoeming van de provinciale senatoren. Errata: St. 5 oktober 1970, p. 11591.

Koninklijk Besluit 28 september 1971 (St. 30 september 1971) houdende vaststelling van het model der oproepingsbrieven voor de parlements-, provincieraads-, gemeenteraads-, agglomeratieraads- en federatieraadsverkiezingen.

Koninklijk Besluit 28 september 1971 (St. 5 oktober 1971) tot vaststelling van afmetingen en kleur der stembiljetten voor de parlements-, provincieraads-, gemeenteraads-, agglomeratieraads- en federatieraadsverkiezingen.

Koninklijk Besluit 4 oktober 1971 (St. 8 oktober 1971) tot vaststelling in uitvoering van artikel 6 van de wet van 26 juli 1971 van het aantal leden van de raden van de agglomeraties en de federaties van gemeenten.

Koninklijk Besluit 8 oktober 1971 (St. 12 oktober 1971) betreffende de verkiezing voor de Brusselse agglomeratieraad en de federatieraad voor de vijf randfederaties Halle, Asse, Vilvoorde, Zaventem en Tervuren.

Koninklijk Besluit 8 oktober 1971 (St. 14 oktober 1971) tot vaststelling van het bedrag van het presentiegeld van leden van kiesbureaus voor de eerste agglomeratieraads- of federatieraadsverkiezingen.

Koninklijk Besluit 9 oktober 1971 (St. 15 oktober 1971) tot rangschikking van de agglomeraties en de federaties van gemeenten.

Koninklijk Besluit 13 oktober 1971 (St. 15 oktober 1971) tot vaststelling, in uitvoering van artikel 36 van de wet van 26 juli 1971, van het aantal leden van de colleges van de agglomeraties en de federaties van gemeenten.

Koninklijk Besluit 18 oktober 1971 (St. 22 oktober 1971) tot vaststelling van de samenstelling van het college van de randfederaties.

IV. Ministeriële besluiten.

Ministerieel Besluit 19 maart 1968 (St. 26 maart 1968) parlements- en provincieraadsverkiezingen. Stembiljetten. Afmetingen.

Ministerieel Besluit 18 september 1970 (St. 2 oktober 1970) waarbij zekere delegaties worden verleend in uitvoering van het Kieswetboek.

Ministerieel Besluit 24 september 1970 (St. 30 september 1970) Omslagen. Afmetingen. Stembiljetten gemeenteraadsverkiezingen.

Ministerieel Besluit 1ste juni 1971 (St. 8 juni 1971) Luik. Gemeenteraadsverkiezingen. Stembiljetten. Omslagen. Afmetingen.

Ministerieel Besluit 26 oktober 1971 (St. 28 oktober 1971) houdende vaststelling van het formaat van zekere stembiljetten.

Ministerieel Besluit 29 oktober 1971 (St. 4 november 1971) houdende afwijking van het formaat van zekere stembiljetten.

V. Rondschrijvens, omzendbrieven en berichten.

Rondschrijven 1ste maart 1968 (St. 2 maart 1968) aan de heren voorzitters der kiescolleges.

Rondschrijven 1ste maart 1968 (St. 2 maart 1968) bijzondere onderrichtingen voor de voorzitter van het eerste bureau der kieskantons.

Rondschrijven 4 maart 1968 (St. 12 maart 1968) onderrichtingen aan de voorzitters van de stem- en opnemingsbureaus.

6 maart 1968 (St. 8 maart 1968) parlementsverkiezingen van 31 maart 1968. Rangnummers toegekend aan de lijstenverenigingen.

(St. 14 maart 1968) kandidatenlijsten. Parlementsverkiezingen van 31 maart 1968. Samenstelling der verenigingen van kandidatenlijsten. Erratum : St. 15 maart 1968, p. 2609.

Rondschrijven (St. 14 maart 1968) verkiezingszaken. Parlements- en provincieraadsverkiezingen van 31 maart 1968. Bericht aan de gemeentebesturen.

Rondschrijven 9 mei 1968 (St. 22 mei 1968) kiezerslijsten. Herziening.

Omzendbrief 23 januari 1969 (St. 31 januari 1969) herziening der kiezerslijsten.

Rondschrijven 3 juli 1969 (St. 12 juli 1969) kiezerslijsten. Herziening. Erratum : St. 18 juli 1969, p. 7140.

Omzendbrief 31 juli 1970 (St. 21 augustus 1970) formulieren. Wijzigingen.

Rondschrijven 17 augustus 1970 (St. 22 augustus 1970) gemeenteraadsverkiezingen. Opdrachten te vervullen door de colleges van burgemeester en schepenen.

Rondschrijven 14 augustus 1970 (St. 22 augustus 1970) betreffende de gemeenteraadsverkiezingen van 11 oktober 1970. Algemene onderrichtingen. Erratum : St. 5 september 1970, p. 9025.

Rondschrijven 11 september 1970 (St. 19 september 1970) aan de heren burgemeesters en schepenen.

(St. 26 september 1970) bericht aan de burgemeesters en aan de voorzitters van de kiescolleges.

Rondschrijven 24 september 1970 (St. 30 september 1970) stemming in het leger. Rondzendbrief aan de colleges van burgemeester en schepenen.

Rondschrijven 11 maart 1971 (St. 1ste april 1971) in verband met de toepassing van de bepalingen, enerzijds, van n° 2 van de Algemene Onderrichtingen dd. 31 december 1970, betreffende het houden van de bevolkingsregisters en, anderzijds, van artikel 15 van het Kieswetboek.

Rondschrijven 19 april 1971 (St. 25 mei 1971) kiezerslijsten. Herziening. Aan de Arrondissementscommissarissen, burgemeesters en schepenen.

Omzendbrief 5 augustus 1971 (St. 26 augustus 1971) betreffende de samenstelling van de kieskantons.

Rondschrijven 28 september 1971 (St. 14 oktober 1971) parlements- en provincieraadsverkiezingen. Formulieren. Errata : St. 20 oktober 1971, p. 12556.

Rondschrijven 28 september 1971 (St. 15 oktober 1971) parlements- en provincieraadsverkiezingen. Formulieren.

Rondschrijven 28 september 1971 (St. 16 oktober 1971) parlements- en provincieraadsverkiezingen. Formulieren.

Rondschrijven 28 september 1971 (St. 2 oktober 1971) provincieraadsverkiezingen. Rondschrijven aan de heren Voorzitters der kiescolleges.

Rondschrijven 28 september 1971 (St. 2 oktober 1971) parlements- en provincieraadsverkiezingen. Bijzondere onderrichtingen van 28 september 1971 voor de Voorzitter van het eerste bureau der kieskantons.

Rondschrijven 28 september 1971 (St. 2 oktober 1971) onderrichtingen van 28 september 1971 aan de voorzitters van de stem- en opnemingsbureaus.

Rondschrijven 28 september 1971 (St. 2 oktober 1971) parlementsverkiezingen.

Rondschrijven aan de heren voorzitters der kiescolleges.

Rondschrijven 28 september 1971 (St. 5 oktober 1971) parlements- en provincieraadsverkiezingen. Formulieren.

Rondschrijven 28 september 1971 (St. 7 oktober 1971) parlements- en provincieraadsverkiezingen. Formulieren.

Rondschrijven 30 september 1971 (St. 5 oktober 1971) verkiezingen. Opdrachten te vervullen door de colleges van burgemeester en schepenen bij de parlements- en provincieraadsverkiezingen. Te gebruiken kiezerslijsten bij die verkiezingen.

Rondschrijven 28 september 1971 (St. 9 oktober 1971) parlements- en provincieraadsverkiezingen. Formulieren.

Rondschrijven 7 oktober 1971 (St. 13 oktober 1971) waarschuwing tegen onregelmatigheden inzake stemmen per brief.

Rondschrijven 8 oktober 1971 (St. 12 oktober 1971 en St. 29 oktober 1971) betreffende de agglomeratieraads- of federatieraadsverkiezingen van 21 november 1971 (agglomeratie Brussel + 5 randfederaties Halle, Asse, Vilvoorde, Zaventem en Teruren).

Rondschrijven 11 oktober 1971 (St. 14 oktober 1971) agglomeratie- en federatieraadsverkiezingen van 21 november 1971. Formulieren.

Rondschrijven 12 oktober 1971 (St. 14 oktober 1971) parlements- en provincieraadsverkiezingen. Stemming bij het leger.

Rondschrijven 13 oktober 1971 (St. 15 oktober 1971) parlementsverkiezingen van 7 november 1971. Rangnummers toegekend aan de lijstenverenigingen.

Rondschrijven 14 oktober 1971 (St. 16 oktober 1971) agglomeratie- en federatieraadsverkiezingen.

(St. 21 oktober 1971) parlementsverkiezingen van 7 november 1971. Samenstelling der verenigingen van kandidatenlijsten. Erratum: St. 23 oktober 1971, p. 12709.

